

Simon Lajos Zoltán

Adalékok Claudianus utóéletéhez: Venus birodalma

(*Epithalamium de nuptiis Honori Augusti 47–98*)

Claudianus költészetének egészen a XVIII. századig tartó töretlen népszerűsége és rendkívüli hatása közhelynek számít az irodalomtörténetírásban, e gazdag utóélet föltárása mégsem mondható előrehaladottnak. Alan Cameron 1970-ben megjelent úttörő monográfiájában Manitiusra hivatkozik, aki mintegy 60 középkori költőnél azonosított Claudianus-reminiscenciákat.¹ Pontosan negyven évvel később, 2010-ben a *Neue Pauly* 7. pótkötetének (*Die Rezeption der antiken Literatur*) Claudianus-szócikke a középkori recepció kapcsán még mindig csak Manitius eredményeiről számolhat be. Nemhogy a régóta *desideratum*ként számon tartott monografikus földolgozás nem készült el, de a résztanulmányok terén is kevés előrelépés történt. A *Neue Pauly* szerzője, Fritz Felgentreu joggal mentegetőzik, hogy Claudianus hatástörténete egyelőre csak hézagosan (*lückenhaft*) tekinthető át, különösen ami a reneszánsz és a barokk korszakát illeti.² Márpedig a humanista szerzők újabb, tudományos igényű szövegkiadásai

¹ A. Cameron: *Claudian. Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*. Oxford 1970, 422.

² Claudian (Claudius Claudianus). In: *Ch. Walde* (Hrsg.): *Die Rezeption der antiken Literatur*. Der Neue Pauly. Supplemente. Band 7. Stuttgart–Weimar 2010, 253–262.

sejtetni engedik Claudianus egykori népszerűségét: Angelo Poliziano *Silvae* című gyűjteményének Francesco Bausi-féle kiadása 184 Claudianus-reminiszcenciát tart számon,³ míg Janus Pannonius elégiáinak kritikai kiadása 256 megfelelést azonosít.⁴ Hasonlóképpen Tito Vespasiano Strozzi *Borsias* című eposzának korszaknyitó kiadása adta az egyik kiindulópontot Siegmur Döpp cikkéhez,⁵ mely a reneszánsz latin epika claudianusi előképeinek vizsgálatát kezdeményezte még 1989-ben, azzal zárva tanulmányát, hogy ezek alaposabb föltárása „eine reizvolle Aufgabe sein müßte”.⁶ Tudomásunk szerint azonban ennek a kezdeményezésnek sem akadt folytatója: a 2004-ben megjelent *Aetas Claudiana* című reprezentatív tanulmánykötet, melyre a *Neue Pauly* említett szócikke is nagyban támaszkodik, csak Claudianus újkori recepciójáról közöl két tanulmányt.⁷ Természetesen a neolatin irodalom végeláthatatlanul sorjázó panegyrikusaiban és epithalamiumaiban Claudianus hatása nem lehet kérdéses. Hogy csak egy példát említsünk, az 1624-ben megjelent *Deliciarum gamicarum aureolus* című, 50 epithalamiumot összegyűjtő, több mint 600 oldalas gyűjtemény biztos sikerrel kecsegtetné Claudianus utóéletének kutatóját.⁸ Tájéírásainak vizsgálata ennél már csak azért is tanul-

³ Angelo Poliziano: *Silvae*. A cura di F. Bausi. Firenze 1996.

⁴ Iani Pannonii Opera quae manserunt omnia. Vol. II. Elegiae. Fasc. I Textus. Edidit, praefatus est et apparatu critico instruit I. Mayer, similia addidit L. Török. Budapest 2014.

⁵ W. Ludwig: *Die Borsias des Tito Strozzi, ein lateinisches Epos der Renaissance*. München 1977.

⁶ S. Döpp: *Claudian und lateinische Epik zwischen 1300 und 1600*. Res publica litterarum. Studies in the Classical Tradition XII (1989) 39–50.

⁷ *Aetas Claudiana*. Eine Tagung an der Freien Universität Berlin vom 28. bis 30. Juni 2002. Hrsg. von W-W. Ehlers, F. Felgentreu und S. M. Wheeler. München-Leipzig 2004. A két említett tanulmány: M. Fuhrmann: *Claudian in der Neuzeit*, 207–223., ill. S. Döpp: *Von Napoleon zu Ludwig XVIII: Der Claudian-cento des L. A. Decamp*. 224–258.

⁸ *Deliciarum gamicarum aureolus varia doctissima elaboratissimaque epitha-*

ságosabb lehet, mert egy költő ismertségét, olvasottságát talán az mutatja legjobban, ha teljesen eltérő műfajú és témájú szövegekben is kimutatható a hatása, kiváltképpen, ha egyes fordulatai mintegy a költői köznyelv részévé válnak.

Az utóéletkutatás jelenlegi állását jól mutatja Claudianus egyik legismertebb szöveghelye, Venus ciprusi kertjének és palotájának pompázatos leírása az *Epithalamium de nuptiis Honori Augusti* c. költeményében:

mons latus Ionium Cypri praeruptus obumbrat,
inuius humano gressu, Phariumque cubile
Proteos et septem despectat cornua Nili.
hunc neque candentes audent uestire pruinae,
hunc uenti pulsare timent, hunc laedere nimbi.
luxuriae Venerique uacat. pars acrior anni
exulat; aeterni patet indulgentia ueris.
in campum se fundit apex; hunc aurea saepes
circuit et fuluo defendit prata metallo.
Mulciber, ut perhibent, his oscula coniugis emit
moenibus et tales uxorius obtulit arces.
intus rura micant, manibus quae subdita nullis
perpetuum florent, Zephyro contenta colono,
umbrosunque nemus, quo non admittitur ales,
ni probet ante suos diua sub iudice cantus:
quae placuit, fruitur ramis; quae uicta, recedit.
uiuunt in Venerem frondes omnisque uicissim
felix arbor amat; nutant ad mutua palmae
foedera, populeo suspirat populus ictu
et platani platanis alnoque assibilat alnus.

(Nupt. Hon. 49–68)

Udo Frings máig alapvető kommentárjának *Die Nachfolger* című fejezetében viszonylag részletesen tárgyalja Sidonius Apollinaris és Venantius Fortunatus hasonló tárgyú műveit, a későbbi irodalomból azonban már csak Poliziano *Stanze per la giostra* című költeményét idézi.⁹ Néhány évvel később jelent meg Gordon Braden *Claudian and his Influence: the Realm of Venus* című tanulmánya, ám az ígéretes cím csalódást kelt, hiszen kizárólag a Frings által méltatott Poliziano-szöveghelyet elemzi, újabb imitációk föltárására nem vállalkozik.¹⁰ Frings megemlíti továbbá Boccaccio *Genealogia deorum gentilium* című enciklopédiájának Venusról szóló fejezetét, amelyben a firenzei tudós – bár a forrást tévesen megadva – Claudianus leírását is említi, ami nem is csoda, hiszen monumentális művét IV. Hugó ciprusi királynak ajánlotta. Ennek kapcsán Frings fölveti, hogy a *De nuptiis* keresztény-allegorikus értelmezése még a XIV. században is eleven lehetett. Létezik ugyanis olyan kézirat, mely az *Epithalamium*ot a XLIV. zsoltárral és az Énekek énekével kapcsolja össze: *Epithalamium Honorii et Mariae vel ercuvtavit cor meum etc. ut Cantica canticorum*.¹¹ Az viszont már elkerüli Frings figyelmét, hogy Claudianus leírásának misztikus színezetű imitációja Boccaccio műveiben is föllelhető.

A *Buccolicum carmen* talán legszebb darabjában, a XIV., *Olympia* című eclogában Boccaccio korán elhunyt kislánya, Violante emlékének állít feledhetetlen emléket. A hajlott korú költőnek éjszakai látomásban jelenik meg az üdvözültek seregében immár Olympiává átlényegült gyermeke. Atyja arról kérdezetgi, igaz-e mindaz, amit hajdan Minciades – vagyis Vergilius – énekelt pásztorsípján (*cantare solebat stipula*, 160) a túlvilági boldogságról, Violante pedig a mennyek királyságának részletes leírásával vigasztalja: van

⁹ Claudius Claudianus: *Epithalamium de nuptiis Honorii Augusti*. Einleitung und Kommentar: U. Frings. Meisenheim am Glan 1975, 21 sk.

¹⁰ G. Braden: *Claudian and his Influence: the Realm of Venus*. *Arethusa* 12 (1979) 203–231.

¹¹ *Frings*: i. m. (9. j.) 21.

egy félreeső hegy, mely a beteg bárányoknak, vagyis a bűnös lelkeknek megközelíthetetlen, és amely örökös fényben tündököl, csúcsán pálmaerdők, babérfák és cédrusok nyúlnak a csillagokig, ahol az örökös tavaszt nem zavarják meg zord szelek, ahonnan száműzve van a földi köd, az éjszaka és viszálykodás:

Est in secessu pecori mons inuius egro,
Lumine perpetuo clarus, quo primus ab imis
Insurgit terris Phebus, cui vertice summo
Silva sedet palmas tollens ad sydera celsas
Et letas pariter lauros cedrosque perennes,
Palladis ac oleas optate pacis amicas.
Quis queat hinc varios flores, quis posset odores
Quos lenis fert aura loco, quis dicere rivos
Argento similes mira scaturigine circum
Omnia rorantes, lepido cum murmure flexus
Arbustis mixtos nunc hinc nunc inde trahentes?
[...]

Ver ibi perpetuum nullis offenditur austris
Letaque temperies loca possidet. Exulat inde
Terrestris nebula et nox et discordia rerum:
Mors ibi nulla manet gregibus, non egra senectus,
Atque graves absunt cure maciesque dolorque;
Sponte sua veniunt cunctis optata. Quid ultra?
Dulcisono resonat cantu mitissimus aer.

(XIV, 170–180; 190–196)

Ezt az érzékletes leírást többféleképpen magyarázták: Vladimiro Zabughin szerint a középkori látomásirodalom, mindenekelőtt a *Visio Tnugdali* (vagy *Tungdali*) kelta eredetű motívumkincse uralja az elbeszélést: „*tutto ciò è irlandese*”.¹² Vele szemben

¹² V. Zabughin: *L'oltretomba classico medievale dantesto nel Rinascimento. Parte prima: Italia, secoli XIV e XV.* Roma 1922, 59.

Giuseppe Chiecchi amellett érvel, hogy az egész leírás dantei motívumokból építkezik, s a *Purgatórium* XVIII. énekének (*divina foresta spessa e viva*) tudatos imitációja.¹³ Noha egyik szerző fölvevései sem megalapozatlanok, a szó szerinti megfelelésekkel kimutatható klasszikus előképet mindketten figyelmen hagyják. (Érdekes módon a *Bucolicum carmen* egyetlen modern kommentárja, G. B. Perini munkája sem regisztrálja e párhuzamokat.¹⁴) Mi több, Chiecchi ezeket szinte minden esetben Dantéra vezeti vissza, noha mind a leírás elejére helyezett *mons invius*, mind a pozitív értelemben először Claudianusnál előforduló *exulo* ige a kedvezőtlen időjárás viszonyok hiányára vonatkoztatva (*pars acrior anni exulat, Nupt. Hon. 54–55, vö. Bucc. carm. XIV, 191–192: exulat inde terrestres nebula*) a *De nuptiis* közvetlen hatását igazolja. Jegyezzük meg, hogy az idézett szöveghelyre Chiecchi is hivatkozik – a dantei hatás bizonyítására. Chiecchi tézise szerint Boccaccio azzal, hogy Dante leírásának latin parafrázisát illeszti be költeményébe, Petrarccal folytat poétikai vitát, aki a bukolikus költészetben mestere volt, de aki az *Isteni Színháték* költői értékével szemben fönntartásokkal viseltetett. Boccaccio viszont azáltal, hogy Dante leírását parafrázeálja, a firenzei költő klasszikusokkal egyenrangú mivoltát (Minciadesszel, vagyis Vergiliusszal szemben is) a menyeyei hazából a földre látogató Olympia tekintélyével hitelesíti. Ily módon a túlvilági hely leírása költői állásfoglalásként értelmezhető.¹⁵ Ha azonban a klasszikus allúziókból szőtt *integumentum* erősen claudianusi színezetét, a leírás elejére és végére helyezett,

¹³ G. Chiecchi: Per l'interpretazione dell'egloga *Olimpia* di Giovanni Boccaccio. Studi sul Boccaccio 23 (1995) 232.

¹⁴ *Bucolicum carmen*. A cura di G. B. Perini. In: Tutte le opere di Giovanni Boccaccio, a cura di V. Branca. V/2. Milano 1994, 689–1090.

¹⁵ Chiecchi: i. m. (13. jegyz.) 227: „Il riconoscimento de questa interferenza bucolica tra Petrarca e Boccaccio comporta l'avvistamento del centro semantico dell'egloga *Olimpia*: una valutazione dei precursori poetici e, in definitiva, una dichiarazione di poetica.”

szó szerinti megfeleléseket mutató allúziókat is figyelembe vesszük, ez a föltevés némileg vitathatóvá válik, hiszen Claudianus Petrarca legkedvesebb költői közé tartozott, már csak azért is, mert kortársaihoz hasonlóan úgy tudta, hogy az ókor utolsó nagy költője tősgyökeres firenzei (*conterraneus meus*) volt. Saját kezű széljegyzeteivel ellátott Claudianus-kódexét ma a Bibliothèque Nationale őrzi. Noha máig nélkülözhetetlen Claudianus-kiadásában Th. Birt az írja, hogy Petrarca latin nyelvű költeményeiben egyetlen imitációt sem talált,¹⁶ P. de Nolhac pedig ma már klasszikus monográfiájában megállapítja, hogy a firenzei költő Claudianus műveit alig olvasta,¹⁷ a *Bucolicum carmen* és az *Epystole metricae* alaposabb vizsgálata ennek az ellenkezőjét bizonyítja, elegendő itt az *Argus* című eclogára (*Bucolicum carmen* II) utalni, ahol Bölcs Róbert magasztalásának egyik legfontosabb előképe a *De consulatu Stilichonis*-ban lelhető föl.¹⁸ Nem kétséges tehát, hogy Petrarca, aki Venus palotájának leírását, s valószínűleg annak allegorikus, eszkatológiai értelmezését is jól ismerte, Boccaccio szövegében is elsősorban a claudianusi áthallásokra figyelt föl, s kevésbé a Dante költeményével való hasonlóságokra.

A *De nuptiis* még hosszú ideig befolyásolta a neolatin költészet édenkert-ábrázolásait. Hasonló leírást találunk egy évszázaddal később a Quattrocento egyik legeredetibb és legtermékenyebb latin költőjénél, a *Christianus Maro* néven emlegetett Baptista Mantuanusnál is. *Parthenice* című nagyszabású művének hét

¹⁶ „Atque in imitationem Claudianeam horum quidem et inferiorum temporum inquirere parum vacavit; in Petrarcae Latinis carminibus nullam reperire me memini.” Claudii Claudiani Carmina. Recensuit Th. Birt. [MGH Auctorum antiquissimorum tomus X] Berolini MDCCXCII. LXXXII. (De carminum primis fati)

¹⁷ P. de Nolhac: Pétrarque et l'humanisme. Nouvelle édition, remaniée et augmentée. Paris 1965, 202.: „Si l'on s'en tenait au témoignage des oeuvres de Pétrarque, on pourrait croire qu'il a lu a peine Claudien.”

¹⁸ Lásd erről korábbi tanulmányunkat: *Lacrimabilis arbor*. Petrarca, Nápolyi Endre és római epikus költészet. AntTan 58 (2014) 261–288.

könyvében a hét legismertebb női szent életrajzát dolgozza föl klasszikus veretű hexameterekben, az *amplificatio* minden eszközt mesterien alkalmazva. Alexandriai Szent Katalin életrajzának (*Parthenice secunda sive Diva Catharina*) azon jelenetében, amikor Maxentius császár a hitéhez makacsul ragaszkodó Katalint megkorbácsoltatja, majd kétnapi, étlen-szomjan való elzárásra ítéli, sebeit az Édenkertből származó csodálatos, gyógyító erejű gyökér, a *móly* segítségével orvosolják (*omniaque infuso curavit vulnera moly*, 309) az angyalok:

Est locus Eos Phoebi nascentis ad ortus
Arduus attollens vicina cacumina coelo.
Thraicia maior Rhodope, sublimior Ossa,
Pelion Aemonium superans, et culmen Olimpī,
Caucaseasque nives ubi sunt iuga maxima Tauro.
Illic perpetuo vernantia gramine rura,
Perpetui fructus aeternaque gratia florum,
Vernaque temperies, semper sine nubibus aer
Limpidus, Auster abest, Boreas non sibilat, Eurus
Exulat, occidua Zephyrus non murmurat aura.

(III, 262–271)

Az Édenkertet leíró digresszióban ugyanúgy megtaláljuk tehát a zord időjárástól való védettséget a claudianusi *exulat* igével hangsúlyozó leírást, mint Boccacciónál, de jellegzetesen claudianusi fordulat az *aeterno gramine* is: az először a *De raptu*ban előforduló kép az örökké zöldellő mezőkről nem ritka a neolatin költészetben, s hogy csak egy példát említsünk, a paradicsomkert leírásához használja föl Ugolino Verino is *Paradisus* című költeményében:

Non rapidi soles, gelidis non bruma pruinis
Aeterno urebat florentes gramine terras:
Ver erat atque arbos maturo pondere ramos
Curvabat floresque simul fructusque ferebat.

(221–224)¹⁹

Érdemes itt megemlíteni, hogy a *De raptu Proserpinae* Elysium-ábrázolása (II, 284–293) hasonlóképpen befolyásolta nemcsak a kora újkori túlvilágleírásokat, hanem az eszményített táj bukolikus leírásait is; elegendő itt az először szintén Claudianusnál előforduló *perpetui flores* (289) jelzős szerkezetre utalni.²⁰ Az örök-ké nyíló virágok képe, az Elysium leírásainak ez az igen ősi eleme²¹ is a késő ókori költő megfogalmazásában válik a költői *locus communis*-gyűjtemények részévé.²²

A misztikus színezetű édenkertleírások motívumai kézenfekvő módon kerülnek át azután az elveszett földi paradicsom, az újonnan fölfedezett egzotikus tájak, az érintetlen természet soha nem látott, aranykori szépségét megjelenítő költői szövegekbe. Claudianusi áthallásokat találunk újabb egy évszázaddal később a görög lírikusokat nagy lelkesedéssel latinra átültető bresciai humanista, Lorenzo Gambara *De navigatione Christophori Columbi* című, 1586-ban közzétett eposzában is. Az édenkertleírások

¹⁹ A szöveg modern kiadása: Ugolino Verino: *Carlias. Ein Epos des 15. Jahrhunderts. Erstmals herausgegeben von N. Thurn.* München 1995, 42–66. Az eposz részletes, természetesen a Claudianus-hatást is föltáró kommentárja szintén N. Thurn munkája: *Kommentar zur Carlias des Ugolino Verino.* München 2002.

²⁰ *Hic tibi perpetui surgent de gramine flores, / Liliaque et violae cultique rosaria Poesti.* (Petrus Angelius Bargaeus, *Ecloga I. Galatea* 46–47)

²¹ Megvan már Pindarosnál is (*Ol.* II, 72.), lásd ehhez Adorjáni Zs.: *Szem és tekintet Pindaros költészetében.* Budapest 2014, 162. skk.

²² Lásd pl. *Elegantiarum poeticarum per locos communes digestorum flores... opera I. Blumerel.* Lugduni MDCLI, 474. (*PRATUM*)

motívumait Quiqueia, a mai Haiti szigetének hegyektől övezett, háborítatlan mezeire alkalmazza:

Planities hic magna tacet, campique patentes,
Quos circum montes excelso vertice cingunt:
Commoda frumentis haec sunt et vitibus arva,
Et pecori haud ingrata seges, nam gramina miris
In vacuum se laeta modis de cespite tollunt,
Quae non laedit hyems spirantibus aspera Cauris,
Non nix alta tegit, bruma aut glacialis adurit.

(III, 417–423)

Az eposz legújabb, kritikai kiadását elkészítő Manuel Yruela Guerrero a szöveghelyhez csak Ovidiustól és Vergiliustól hoz párhuzamokat, így a *quae non laedit hiems* legközelebbi megfelelőjét Ovidiusnál találja meg: *color oris erat qui frondibus olim / esse solet seris, quas nova laesit hiems* (*Fasti* VI, 149–150), illetve *palescunt frondes, quas nova laesit hiems* (*Ars* III, 704.).²³ Ha azonban nemcsak a szoros értelemben vett szövegszerű megfeleléseket vesszük figyelembe, hanem – A. Hardie meghatározását kölcsönvéve – a „*verbal imitation*” mellett a „*conceptual imitation*” lehetőségével is számolunk,²⁴ megfigyelhetjük, hogy az idillikus tájleírás fölépítése megegyezik a Boccacciótól és Mantuanustól idézett leírásokéval: elejére az édenkerti állapotokat őrző vidék elzártsága, megközelíthetetlensége kerül, míg a téli zord időjárás teljes hiányának hangsúlyozása a leírás végére. Míg Ovidiusnál többször is előforduló *laesit hiems* minden esetben a téli időjárás pusztítására utal,²⁵ a Gambaránál található, háromszoros tagadást ma-

²³ Lorenzo Gambarara: *La navegación de Cristóbal Colón. A cargo de M. Yruela Guerrero*. Madrid 2006.

²⁴ A. Hardie: *Statius and the Silvae. Poets, Patrons and Epideixis in the Graeco-Roman World*. Liverpool 1983. 152.

²⁵ Az idézett szöveghelyeken kívül lásd még *Trist* III, 8. 30; *Trist* V, 13. 6.

gában foglaló kép nemcsak szerkezetében, hanem tárgyában is a *De nuptiis* soraihoz áll a legközelebb, hiszen a süvítő szél és fehérülő hó, illetve dér képeit kapcsolja össze: *Quae non laedit hyems spirantibus aspera Cauris, / Non nix alta tegit, bruma aut glacialis adurit* (422–423), vö. *De nuptiis* 52–53: *Hunc neque candentes audent vestire pruinae, / hunc venti pulsare timent, hunc laedere nimbi*. Claudianus hatása tehát legalábbis valószínűsíthető.

Claudianus költészetének egyik legodaadóbb csodálója és utánzója alighanem az a Girolamo Balbi (Balbi Jeromos) volt, aki évtizedekig Magyarországon, Vácott, Egerben, Pozsonyban, Pécsen töltött be különböző egyházi méltóságokat, diplomataként is tevékenykedett, és hogy magyarul is megtanult valamennyire, bizonyítja, hogy I. elégiájában (*Elegia hodoeporicon*) a *Vértess* nevét a *vér* főnévből vezeti le: hatásos leírására még műveinek 1791-es, Retzer-féle kiadása is széljegyzettel hívja föl a figyelmet: *Descriptio silvae sanguinis in Pannonia*.²⁶ Balbi gyakran merített Claudianus téli leírásaiból, hogy szolgálati helyének mostoha viszonyairól barátai fogalmat alkothassanak: *arva tamen colimus Geticis vestita pruinis* (I, 7), olvashatjuk rögtön az imént említett I., Bohuslaus Lobkowitz von Hassensteinnek ajánlott elégiájának fölütésében. *Strata licet gelidis Symechia rura pruinis, / Vesprimiique colam iugera culta soli* (CLV, 11–12) – írja egykori tanítómesterének, Pomponio Letónak Sümeg és Veszprém vidékéről. E jellegzetesen claudianusi fordulatok a humanista költői köznyelv részeivé váltak, számos más poéta műveiben is gyakran találkozhatunk velük.

Tegyük azonban hozzá: az átvételek vizsgálatából az is nyilvánvalóvá válik, hogy Claudianus egyes, szinte manierista módon meghökkentő képeit a humanista költők túlnyomó többsége valószínűleg túlságosan merésznek ítélte és elvetette, de legalábbis nem utánozta: jó példa erre a fentebbi Balbi-idézetben is megta-

²⁶ Hieronymi Balbi Opera poetica, oratoria ac politico-moralia... collegit et praefatus est J. de Retzer. Vindobonae MDCCLXXXI, 104.

lálható *gelidis pruinis* jelzős szerkezet forrása, az *In Eutropium* egyik hasonlatában azon fecskének a képe, amely a hirtelen beköszönő fagyos téli időtől tollait is lehullatva pusztul el: *vel qualis gelidis pluma labente pruinis / arboris inmoritur trunco brumalis hirundo* (I, 117–118). A legkorábbi hasonló szöveghelyet csak a bajor neolatin költészet legnagyobb alakjának, Jakob Baldénak *Antagathyrus* című költeményében (1638) találhatjuk föl,²⁷ de számos, hasonlóan szokatlan képnek az általunk átnézett költők műveiben egyetlen imitációját sem sikerült föllelnünk.

A közkeletűvé váló claudianusi képek, fordulatok viszont szinte gyűjteményszerűen jelennek meg Balbi LXVII. elégiájában, melyet a betegeskedő Lorenzo Dandolo vigasztalására írt:

Nox erat, et **pigras somnus diffuderat alas,**
Claraque **roranti luna nitebat equo.**
Cum mihi visus eram Parnassi scandere collem,
Sidera qui gemino vertice celsa petit. 5
Hinc tibi, Bacche pater, rauco sonat aere Citheron,
Hinc Helicon claro pectine, Phoebe, tibi.
Labitur in medio vitreis fons lacteus undis,
Bellerophontaei fons pede natus equi,
Campus, ubi **aeterni fulget nova gratia veris,** 10
Circuit et sparsis terra benigna comis.
Hic crepitans lenes mollit Favonius auras,
Et leve frondoso vertice cantat avis;
Concors Eoa **ludit cum tigride dama,**
Mollior **et placido iungitur agna lupo.** 15
Sanguineo splendore rosas, rubigine tinctas
Fert violas; solo culta seges Zephyro.
Hic casiae molles, et olentis vimen achanti,
Flebilibusque rubes moeste hyacinthe notis.

²⁷ *Iste velut tectis haerens brumalis hirundo / seminecemque trahens vitam.* LXV, 12–13. In: Jacobi Balde Poematum satyrica. Coloniae MDCCXVIII, 100.

Hic micat Assyrio, floret quod gramine, quodque Dives odorato cardine servat Arabs.	20
Quidquid ab Eois pinus vehit Itala, quicquid Unica vivaci perdit avis tumulo.	
Haec generosa sacri sortiti rura poetae, Lenia gramineo cespite membra foveat.	25
In medio Phrygiis domus est effulta columnis, Clausam adamantaeo valva riget chalybe.	
Limina berillo quum et iaspide lubrica surgunt, Flerus onyxque micat Iliacusque silex.	
Calcaturque solo magnetica gemma nitenti, Venaque caeruleis concolor albet aquis.	30

1 nigrasque sopor diffuderat alas (*In Ruf.* II, 325) **2** roranti prae-
uectus equo (*De raptu* II, 122) **10** aeterni patet indulgentia ueris
(*Hon. nupt.* 55) **14** concordēs uaria ludunt cum tigrīde dammae (*De*
raptu II, *Praef.* 27) **15** uicinumque lupo praebuit agna latus (*De rap-*
tu II, *Praef.* 26) **16** sanguineo splendore rosas (*De raptu* II, 92) **19** te
quoque flebilibus maerens Hyacynthe figuris (*De raptu* II, 131) **25**
caespite gramineo consederat (*Probr. et Olybr.* 114) **26** purpureis
effulta columnis (*In Ruf.* II, 135) **28** beryllo paries et iaspide lubri-
ca surgunt (*Hon. nupt.* 91) **30** limina despectusque solo calcatur
achates (*Hon. nupt.* 91); forma nitet, Venerem magnetica gemma
figuratur (*Carm. min.* XXIX, 26)

A költő álombeli látomásában a Parnasszuson, a Múzsáknál és a
gyógyító Apollónál jár közben beteg barátjáért. A bevezető leírás
két részre oszlik: az első rész, ha az ekphrasist szorosabb értelem-
ben véve a 8. sortól számítjuk (8–25) 18 sorban a hegy édenkerti
éghajlatát, növényzetét és állatvilágát írja le, míg a hegy tetején
megpillantott palota bemutatása (26–31) 6 sor, tehát az előzőnek

pontosan egyharmada. Mind a leírás két részre való osztása, mind pedig arányai megegyeznek Venus birodalmának ábrázolásával a *De nuptiis*ban, hiszen ott a hegy leírása 37 sort (49–85) tesz ki, míg az istennő palotájának (*atria divae*, 85) ekphrasisa 12 sor (85–96), vagyis nagyjából szintén egyharmadnyi terjedelmű.

Szembetűnő azonban, hogy a *De nuptiis* csak a koncepció és a szerkezet szintjén szolgál mintaképpül, a szövegszerű átvételek túlnyomó része nem ebből a műből, hanem a hasonlóképpen népszerű *De raptu* híres virágszedési jelenetéből származik. Balbi, aki kortárs költők verseinek plagizálásától sem riadt vissza, némelyik claudianusi szöveghelyet több költeményében is fölhasználta, így a vérpiros rózsák és rozsdavörös violák képe (*Sanguineo splendore rosas, rubigine tinctas / Fert violas; solo culta seges Zephyro* (16–17) minden változtatás nélkül, szó szerint megismétlődik a Vitéz Mihálynak ajánlott elégiájában (CXVIII, 21–24). Balbi szemérmetlen plagizálása és korántsem ritka önismétlése joggal váltotta ki a költészetével foglalkozó kevés számú kutató bírálóit,²⁸ s aligha érthetünk egyet a velencei költőről úttörő tanulmányokat közlő Knauz Nándor megállapításával, mely szerint „ő tagadhatatlanul korának legjobb latin költői közé tartozott”.²⁹ A Dandolónak ajánlott elégia Claudianus-kölcsönzéseit mégsem tekinthetjük pusztán a gyakorlott, de eredeti megoldásokkal keveset bajlódó *versificator* által elkövetett *furtumok* halmazának, sokkal inkább

²⁸ Lásd G. Tournoy: L'oeuvre poétique de Jérôme Balbi après son arrivée dans le Saint Empire Romain. In: L'Humanisme Allemand (1480–1540). XVIIIe Colloque International de Tours. München–Paris 1979, 321–337; Ritoókné Szalay Á.: A veszprémi Camena. In: „Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. Budapest 2002, 107–114.

²⁹ Balbi Jeromos, II. Lajos király tanára. Magyar Sion. Egyháztörténelmi havi folyóirat 4 (1866) 27. Balbi kölcsönzéseinek újszerű értelmezését adja Cseh Z.: Janus vagy Ovidius? Girolamo Balbi költészetének énfomálási stratégiái. Studia Litteraria 45 (2007) 32–41.

tudatos költői játéknak, hiszen éppen a mintaképként használt leírással való szövegszerű egyezéseket igyekszik elkerülni, miközben az átvett sémát ugyanazon auctor más műveiből kölcsönzött képekből alakítja újjá. A kölcsönzések forrásai közül a *De raptu* II. énekének Orpheus és Hercules találkozását leíró *praefatiója* Claudianus alighanem egyik legtöbbet utánzott szöveghelye, melyet florilegiumok szemelvényeként alighanem önmagában is sokat olvastak: még Aulo Giano Parrasio 1510-ben megjelent *De raptu*-kommentárja is önálló elégiaként tárgyalja.³⁰ Az viszont alighanem Baldi leleménye, hogy az állatok békéjének aranykori jelenetét, a bárány oldalának dőlve heverésző farkast és a tigrissel játszó dámszarvasokat a Parnasszusra helyezze. A palota leírásába belevegyül a mágnes csodálatos vonzerejéről szóló, kevésbé ismert kisebb költemény (*Carmina minora* XXIX) egy sora éppúgy, mint a *Claudianus maior*ból, vagyis a panegyrikus eposzokból származó, de az idilli tájleíráshoz tökéletesen illeszkedő kölcsönzések is. Mindez maradéktalanul megfelel az *imitatio* Seneca által frappánsan megfogalmazott elvének: *Praeterea condicio optima est ultimi; parata verba invenit, quae aliter instructa novam faciem habent. Nec illis manus incit tamquam alienis. Sunt enim publica.*³¹ A költői játék tétje pedig alighanem az, hogy az olvasó fölismeri-e, hogy a különböző claudianusi költeményekből összeválogatott motívumokból egy jól ismert claudianusi szöveggel vetélkedő ekphrasis jött létre.

A *De nuptiis* recepciótörténetének teljességre törekvő föltárása – annak áttekinthetetlen gazdagsága miatt – bizonyára kilátástalan feladat volna. Földöntúli hangulatú leírásai nem tévesztettek hatást még a XX. században sem. Említsünk egyetlen példát: a kiváló szlavista és barokk-kutató Angyal Endre 1943-ban, a kolozs-

³⁰ A. G. Parrasio: *Iani Parrhasii Neapolitani in Cl. Claudiani de Raptu Proserpinae libros commentarius*. Basiliae MDX, 91.

³¹ *Epist.* LXXIX, 5–6.

vári *Széphalom* című folyóiratban tett közzé az udvari irodalom történetét a szellemtörténeti módszer alkalmazásával vizsgáló nagyívű tanulmányát. Ebben Claudianust – az általunk is vizsgált szöveghelyre föllekesülten hivatkozva – egyenesen a barokk előfutárának teszi meg. Mi több, azt is föltételezi, hogy azon jelenetet, melyben Venus látogatást tesz Honorius jövendőbelijénél, egyenesen a Biblia ihlette: „Kozmikus szemlélet, szépségdicsőítés és heroikus páthosz mesteri módon egyesül abban a jelenetben, ahol Venus Máriát, a császári jegyest köszönti. Valóságos «angyali üdvözet» ez a jelenet: a bibliai kép lehetett Claudianus mintája is, átültetve az ő sajátos szinkrétizmusába.”³²

Annyi bizonyos, hogy e valóban pompázatos *descriptio* gazdag utóéletét a keresztény allegorizáló értelmezésektől nem függetlenül a túlvilági tájak leírására könnyen alkalmazható motívumai biztosították. Ebből következett azután az elveszett, vagy elzárt-sága miatt addig ismeretlen földi paradicsomra való adaptálása, mint az Újvilág fölfedezését elbeszélő *Gambara* esetében, illetve a metapoétikus, a költészet világát megjelenítő leírásokhoz való fölhasználása, miként Balbi elégiájában láthattuk. Talán megkockáztathatjuk, hogy a számtalan imitációnak, parafrázisnak, adaptációnak ez volt a három legfontosabb alaptípusa.

³² *Angyal E.*: Szempontok az udvari irodalom szellemtörténetéhez. *Széphalom* 14 (é. n.) [1943] 43 sk.